

Jakub Grudniewski¹

Formowanie landwery podczas pruskiej wojny wyzwoleniczej 1813 roku na przykładzie Śląska

Streszczenie

Po klęsce wojsk napoleońskich w kampanii rosyjskiej w latach 1812–1813 Prusy wypowiedziały sojusz Francji i przystąpiły do wojny określanej mianem „wojny wyzwoleniczej”. Król Prus Fryderyk Wilhelm III skierował do swoich poddanych odezwę „An mein Volk” (pol. „Do mojego ludu”) wzywającą do walki przeciwko Napoleonowi. Jednym z filarów tej walki miało być tworzenie oddziałów ochotniczej formacji wojskowej złożonej z „ludu” – landwery. Po pokonaniu Napoleona landwera stała się częścią legendy o sile pruskiej armii, co miało przykryć sromotną klęskę wojsk pruskich podczas kampanii jesiennej 1806 r. Tego typu formacje jak landwera znane były już w XVIII w., jednak wzbraniano się przed ich tworzeniem z powodu obawy przed naruszeniem panujących stosunków społecznych. W końcu jednak w sprzyjających warunkach wojennych wiosną 1813 r. zdecydowano się na utworzenie landwery. Pomimo początkowego optymizmu jej tworzenie napotykało na liczne trudności związane między innymi z brakiem chętnych rekrutów, powszechnym zjawiskiem dezercji oraz niedostatkami uzbrojenia. Problemy te szczególnie widoczne były w pruskiej prowincji śląskiej. Artykuł przedstawia genezę tej formacji, jej umundurowanie i wyposażenie, kwestie związane z rekrutowaniem żołnierzy na Dolnym i Górnym Śląsku, a także ostateczny podział landwery na jednostki wojskowe.

Słowa kluczowe: wojny napoleońskie, Napoleon, Prusy, armia ochotnicza

Pruskie zwycięstwa w wojnie z napoleońską Francją w latach 1813–1814 szybko obrosły w legendę i obok sukcesów wojennych armii fryderycjańskiej w XVIII w. stały się częścią propagandy mówiącej o wielkości państwa pruskiego. Propaganda ta szczególnie dobitnie podkreślała,

¹ Dr Jakub Grudniewski, Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego, ul. Bankowa 11, 40-007 Katowice, e-mail: jakub.grudniewski@us.edu.pl, nr ORCID: 0000-0002-7122-9051.

że do walki z okupantem rzuciły się szerokie warstwy ludności państwa pruskiego. Prusacy chwycili za broń i pokonali Napoleona. W istocie jednak sukces w tej kampanii odniosła przede wszystkim armia polowa, a nie tak chwalona ochotnicza formacja zwana landwerą (niem. Landwehr – „obrona krajowa”). Artykuł niniejszy przybliży sam proces formowania się tego rodzaju wojska, gdyż bezproblemowe i związane z wybuchami uczuć patriotycznych tworzenie się landwery również jest mitem. Cały proces pokazany zostanie na przykładzie prowincji śląskiej, która zajmowała w Prusach szczególną pozycję. Zdobyta w XVIII w. w wyniku tzw. wojen śląskich (będących środkowoeuropejskim odbiciem wojny o sukcesję austriacką i wojny siedmioletniej) prowincja ta znacząco różniła się od innych pruskich prowincji przede wszystkim wyznaniem katolickim i językiem polskim używanym przez dużą część ludności. W części górnośląskiej katolicyzm i polska mowa charakteryzowały przeważającą większość mieszkańców. Wobec tego ciekawe będzie również prześledzenie, czy te różnice miały jakiś wpływ na oczekiwany entuzjazm ludności związany z tworzeniem oddziałów ochotniczych w wojnie 1813 roku.

I

Utworzenie narodowej landwery było jednym z celów przyświecających reformatorom pruskim po klęsce lat 1806–1807. 31 sierpnia 1807 r. Komitet Reorganizacji Wojskowej rekomendował stworzenie dwóch rodzajów wojska: armii polowej oraz milicji. Nie był to precedens, już w 1701 r. król Fryderyk Wilhelm I zarządził wstępowanie wszystkich mężczyzn zdolnych do noszenia broni do ochotniczej formacji militarnej, pomysł ten jednak nigdy nie wszedł w życie. Kilka jednostek o podobnym charakterze zostało utworzonych podczas wojny siedmioletniej (Showalter 1971: 4). Pomysły te jednak nawet po przegranej Prus w ramach IV koalicji antynapoleońskiej nie były zbyt popularne. Obawiano się masowego wstępowania do wojska na przykład chłopów pańszczyźnianych, ponieważ mogło to stanowić zagrożenie dla stabilności społecznej państwa pruskiego. Tego samego zdania był sam król Fryderyk Wilhelm III (Showalter 1971: 5). Zaczęto się zastanawiać, czy taka forma wojska może być podstawą przyszłego powstania antynapoleońskiego, które miało być nadzieją dla Prus, armia pruska bowiem po pokoju w Tylży ograniczona była zaledwie do 42 000 żołnierzy.

Latem 1808 r. przygotowano szczegółowy plan powstania antynapoleońskiego w północnych Niemczech. Ówczesni przywódcy państwa

pruskiego: generał Gerhard von Scharnhorst, generał August Neidhardt von Gneisenau i baron Heinrich Friedrich Karl vom Stein wskazywali, że warunkiem powodzenia powstania będzie masowa i ochotnicza mobilizacja wojskowa. W 1811 r. pomysł ten zyskał większe poparcie w armii pruskiej, poparł go między innymi generał Yorck. Panowało przekonanie, że następna wojna będzie się już toczyć o dalszą egzystencję państwa pruskiego (Showalter 1971: 6). Przeciwni powstaniu byli jednak nadal król Fryderyk Wilhelm III oraz kanclerz Karl August von Hardenberg. Obawiali się oni, że takie powstanie będzie zaczynem rewolucji „wewnętrznej” w Prusach (Showalter 1971: 7).

Kłęski Napoleona w Rosji, a także splata większości nałożonych na Prusy kontrybucji stwarzały sprzyjające politycznie warunki opowiedzenia się w Prusach przeciwko dyktatowi Francji (Michalkiewicz 1970: 71). 25 stycznia 1813 r. przybył do Wrocławia król pruski Fryderyk Wilhelm, skąd wydawał zarządzenia – m.in. 13 marca wypowiedział wojnę Napoleonowi, a 17 marca wydał odezwę „Do mojego narodu” (Braeuner 1863: 142) o organizacji landwery w prowincjach pruskich. Zarządzenie to zostało wydrukowane przez najważniejszą gazetę wychodzącą wówczas w prowincji śląskiej: „Schlesische Privilegirte Zeitung” („Schlesische Privilegirte Zeitung“, nr 34 z 20.03.1813). W świetle tego zarządzenia landwera danej prowincji składała się z mężczyzn zdolnych do noszenia broni w wieku od 17 do 40 roku życia, z ochotników, którzy nie należeli do aktywnego wojska albo do „ochotniczych jęgrów”. Oficerowie musieli zostać zaakceptowani przez króla, podoficerowie wybierani byli przez oficerów. Ten, kto się sam zgłosił do landwery, otrzymywał stopień gefrajtra (Pietsch 1910: 154). Tam, gdzie chętnych było za mało, landwerę rekrutowano z mężczyzn wyznaczonych w drodze losowania, bez względu na stan społeczny i zawód. Za tworzenie landwery odpowiedzialne były stany – każdy powiat wyznaczał specjalne wydziały złożone z dwóch deputowanych, z których jeden należał do stanu miejskiego, a drugi do stanu wiejskiego. Wybór oficerów po części miał przebiegać podobnie – szefowie kompanii i eskadronów byli wybierani przez wydziały, natomiast stojący na czele batalionów i szefowie dywizji mianowani byli przez króla (*Organisation der Landwehr* 1845: 398–399).

Pruska prowincja śląska w momencie wydania edyktu o formowaniu się landwery składała się z dwóch jednostek administracyjnych, czyli rejencji, istniejących od 1808 r. – wrocławskiej i legnickiej. Rejencje podzielone były na powiaty: wrocławska miała ich 32, a legnicka 16. Prowincja śląska, która liczyła wówczas 1,7 mln mieszkańców kierowa-

na była od 15 marca 1813 r. przez dwóch gubernatorów: wojskowego i cywilnego, którzy wydawali zarządzenia dotyczące landwery. Gubernatorem wojskowym aż do zawieszenia broni w wojnie z Francją był hrabia Friedrich Wilhelm von Götzen. Zarządzeniem z 8 czerwca 1813 r. wszystkie rozkazy dotyczące landwery wychodziły od generała von Gneisenaua, szefa sztabu generalnego korpusu armijnego Blüchera. Generał von Gneisenau został z tego urzędu zwolniony 4 sierpnia 1813 r., a kolejnym gubernatorem wojskowym został generał von Gaudi, który pozostał na tym stanowisku do czerwca 1814 r., kiedy to urząd ten został ostatecznie rozwiązany (*Organisation der Landwehr* 1845: 397–398). Gubernatorem cywilnym Śląska był zaś aż do zawieszenia broni latem 1813 r. minister baron Karl vom Stein zum Altenstein, od tego czasu urząd ten piastował prezydent rejencji wrocławskiej, którym był Theodor von Merckel.

Prowincja śląska była od początku roku 1813 obsadzona przez wojska pruskie. Na początku marca 1813 stacjonowało w niej 12 batalionów piechoty, 11 kompanii garnizonowych, 32 szwadrony kawalerii i 1 brygada artylerii. Armia napoleońska po przegranej kampanii rosyjskiej znajdowała się na lewym brzegu Odry. Na Śląsku w tym czasie sformowano 17 regimentów (pułków) landwery (Sommer 2011: 65). Regimenty i bataliony landwery pruskiej z 1813 r. miały w swoich nazwach prowincje i powiaty, z których rekrutowali się żołnierze, co było widoczne na sztandarach, np. 6. Śląski Regiment Piechoty Landwery, czy 1. Batalion Powiatu Legnickiego.

O liczbie osób powołanych pod broń z poszczególnych powiatów zdecydowały rozmowy pomiędzy prezydentami rejencji a kanclerzem Prus Karlem Augustem von Hardenbergiem w marcu 1813 r. Liczba landwerzystów była proporcjonalna do liczby ludności w powiecie.

II

Tworzenie landwery na Śląsku przebiegało o wiele wolniej w porównaniu do innych prowincji Prus. Brakowało entuzjazmu, jaki wywołał się w Prusach Wschodnich. Przyczyną tego mógł być fakt, że ludność Dolnego Śląska musiała pomagać wojskom rosyjskim podążającym za napoleońskimi i często nie przebywała na terenie swoich miejscowości (Braeuner 1863: 142).

Od początku występowały znaczne opóźnienia w tworzeniu się nowych jednostek. W powiecie strzegomskim, ząbkowickim i głąb-

czyckim doszło do tumultów ludności, która nie garnęła się do wojska. Zdaniem prasy odpowiedzialni za te zamieszki byli zasiedzieli w tych powiatach Francuzi i osoby sympatyzujące z Francuzami (*Organisation der Landwehr* 1845: 403). Poza tym należy pamiętać, że tylko część prowincji śląskiej partycypowała w kosztach zbrojenia wojska. Na Dolnym Śląsku Głogów był wciąż w rękach francuskich, a tereny dolnośląskie stały się teatrem działań wojennych np. podczas kontrofensywy wojsk francuskich, co sprawiło, że uczucia patriotyczne nie były zbyt wielkie (*Organisation der Landwehr* 1845: 402).

Znacznie wymowniejsza była sytuacja na Górnym Śląsku. W powiatach graniczących z Księstwem Warszawskim dochodziło do masowych ucieczek od służby w landwerze, do czego zachęcała polska szlachta. Stosunkowo duża liczba dezertorów świadczy o tym, że Górnoszlązacy nie czuli się do końca związani z pruskim Vaterlandem (Kaczmarek, Grudniewski 2013: 98). Przyznał to nawet generał von Gneisenau w sprawozdaniu z 3 lipca 1813 r., gdy pisał: „Trudno wprawdzie zaprzeczyć, że niektóre oddziały górnośląskie wyróżniały się w sensie ujemnym, usprawiedliwieniem jest tu jednak ogólna nędza poddanych i ich w najwyższym stopniu niekorzystna sytuacja, uwzględnić należy, że pozbawieni są oni jakiegokolwiek własności i stąd nie poczuwają się do związku ze swoją ojczyzną” (Michalkiewicz 1970: 72). Negatywny stosunek części Górnoszlazaków do walki w pruskich oddziałach uzasadnił również książę pszczyński Fryderyk Ferdynand von Anhalt-Cöthen, który 17 maja 1813 r. pisał do rejencji wrocławskiej: „Jego [górnoszląskiego chłopca – przyp. J.G.] obyczaje są w niewiarygodnym stopniu zepsute, zachowuje się on jak bydłęcy lud. Nie zna on czegoś takiego jak patriotyzm. Charakter górnośląskiemu chłopcu nadaje bigoteria” (Braeuner 1863: 142).

W niektórych powiatach liczba osób, które się nie zgłosiły do wojska lub zdezerterowały po powołaniu do niego, była dość znaczna. Wielu uciekało przed poborem do armii na teren Księstwa Warszawskiego. Sytuacja była analogiczna do tej z okresu kampanii pruskiej z lat 1806–1807, kiedy to również mieszkańcy Górnego Śląska nie chcieli walczyć dla króla Prus. Nie bali się nawet kar, jakie stosowano, by zniechęcić do dezercji (Kaczmarek, Grudniewski 2013: 98). Zarządzeniem królewskim ustanowiono, że pierwsza dezercja będzie karana 6-tygodniowym pobytom w ciężkim areszcie, do tego 50–100 uderzeniami kijem, druga zaś śmiercią (Braeuner 1863: 143). Statystyki dotyczące landwery w powiatach górnośląskich uwzględniające zjawisko dezercji przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Statystyki członków landwery pochodzących z powiatów górnośląskich

Table 1. Statistics of Landwehr participators from Upper Silesia poviats

Powiat	Liczba zobowiązanych do służby w landwerze	Liczba przybyłych	Odesłani do regimentów	Zwolnieni	Dezerterzy
Bytom	280	259	207	5	47
Koźle	367	335	288	2	45
Lubliniec	204	204	195	4	5
Olesno	349	150	108	2	40
Opole	879	849	740	2	107
Pszczyna	721	261	244	-	17
Racibórz	862	822	683	45	94
Toszek-Gliwice	812	735	694	24	35

Źródło: S. Michalkiewicz, *Stosunki polityczne i ruchy społeczne w latach 1807–1815*, 1970, *Historia Śląska*, t. 2, cz. 2, red. S. Michalkiewicz, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 72.

Ludność obawiała się jednak samej wojny. Jak opisywał w latach 60. XIX w. Franz Idzikowski, niemal połowa górnośląskich rekrutów do armii pruskiej już w drodze do twierdzy w Koźlu dezerterowała, co było nie lada wyzwaniem dla żandarmów mających ich wszystkich wyłapać (Idzikowski 1861: 167–168). Entuzjazm do walki miał też swoje motywacje, były ośrodki, w których ochotnicy z wielkim powodzeniem zgłaszali się, by walczyć z Napoleonem. Takim miejscem było samo miasto Koźle, które raptem przed kilkoma laty (w 1807 r.) przeżywało francuskie oblężenie i w którym zapewne zachowała się pamięć obrony twierdzy przed obcym naporem. Tam też, być może, przywiązanie do Prus było stosunkowo większe niż w innych miejscowościach. W Koźlu utworzeniu landwery towarzyszył entuzjastyczny pochód, który przeszedł od ratusza do kościoła, gdzie odprawiono mszę w językach polskim i niemieckim. Zgoła odmiennym przykładem było miasto Żory, w którym jedynie 15 mieszkańców zgłosiło się do ochotniczej armii, a raptem 4 posiadało własne wyposażenie, pozostali zostali wyekwipowani z finansów gminnych (Weltzel 1866: 317).

Na początku czerwca 1813 r. landwera śląska liczyła tylko 25 000 ludzi, a z 68 batalionów sformowanych było 24. Tworzenie się landwery miała przyspieszyć zmiana na stanowisku gubernatora wojskowego, które na początku czerwca objął generał von Gneisenau (*Organisation der Landwehr* 1845: 407). Poleciał on, aby poborowi z powiatów górnośląskich (Opole, Olesno, Kluczbork) i z Namysłowa udali się do twierdzy w Koźlu. 24 lipca były już sformowane 63 na 68 batalionów, a po

upływie zawieszenia broni w sierpniu 1813 r. sformowano już całą piechotę i kawalerię landwery (*Organisation der Landwehr* 1845: 409).

Werbowano osoby niedoświadczone, o sukcesach danego oddziału decydowała więc w przeważającej mierze charyzma dowódcy. W momencie formowania landwery większość doświadczonych oficerów była już obsadzona w armii regularnej. Dzięki zgłoszeniu się do landwery byłych podoficerów, którzy przez wzgląd na swój sędziwy wiek nie byli powoływani do wojska, miała ona szanse funkcjonować z większym powodzeniem (Friederich: 2013: 40).

Szeroko opisywane na łamach „Schlesische Provinzialblätter” zbrojenie się ludności było według autora opisu dowodem patriotyzmu miejscowej ludności. W maju 1813 r. utworzone zostały bataliony z powiatu namysłowskiego, oławskiego, ziębickiego i nyskiego. Przybyły one 15 maja 1813 r. do Wrocławia i po dniu odpoczynku udały się do Głogowa. Na krótko przed wymarszem uformowały się w trzy oddziały, które zostały pobłogosławione przez jednego katolickiego i dwóch protestanckich księży. Wcześniej zaintonowano wraz z dużą liczbą osób towarzyszących następującą pieśń:

*Anioł z wysoka
Ostatnio was wylosował;
A teraz idźcie, dokądkolwiek pójdziecie,
Spotkacie przewodnika!
Niech wszystkie kwestie się zjednoczą,
Skarga, potrzeba, zagrożenie
Zjawi się wybawiciel,
I cudownie [was] uratuje!*

*Radośnie wstępując w szereg,
do walki o nagrodę
Już zstąpił duch poświęcenia
Na pobożny krąg,
Z nowym, energicznym pędem
Wznosi się umysł,
Ze szczerą, dziecięcą miłością,
Na chwałę ojczyzny.*

*Przedwieczne dobra znikają
uciekają życia uroki,
Zwiastuje odwagę samopoświęcenia
Na każdym cierniu korony,
Słów nie potrzebuję już wielu
Wzywa przecież serce gorejące
Z Bogiem za Ciebie, królu!
Za Ciebie ojczyzno!*

(„Schlesische Provinzialblätter” z lipca 1813: 196, tłumaczenie własne)

Przykładem formowania się landwery w powiatach opisanym na łamach „Schlesische Provinzialblätter” jest relacja z Jawora z dnia 20 kwietnia 1813 roku („Schlesische Provinzialblätter” z maja 1813: 440). Powstał tam wydział powiatowy komisji poborowej złożony z landrata Gebela, majora von Johnstona, kupca Tietze z Jawora i właściciela wolnego sołectwa Butzkego. Samo wybieranie osób powołanych pod broń miało charakter uroczystości religijnej – odbywało się w obecności duchownych dwóch wyznań chrześcijańskich (katolickiego i ewangelickiego). Dnia 9 kwietnia o godzinie 8 rano zebrali się wszyscy mężczyźni zdolni do noszenia broni pochodzący z Jawora i powiatu jaworskiego na rynku w mieście i na jego ulicach. Rekruci oraz członkowie komisji poborowej, którym towarzyszyli niektórzy właściciele dóbr rycerskich, magistrat i rada miejska, udali się najpierw do kościoła katolickiego, a następnie do ewangelickiego. Po nabożeństwach zebrani przeszli na plac, gdzie organizowano landwerę. Landrat Gebel wygłosił pełną zapału przemowę i wezwał ochotników do wystąpienia naprzód. Wystąpiło wówczas 76 osób. Do landwery planował przystąpić także duchowny ewangelicki Scherer, ale ostatniego dnia przed zaprzysiężeniem członek komisji, kupiec i przewodniczący rady miejskiej, Fitze, zaprotestował w imieniu społeczności ewangelickiej. Następnego dnia członkowie komisji spotkali się na uroczystym obiedzie, podczas którego wyrażano najszczerze uczucia dla króla i ojczyzny („Schlesische Provinzialblätter” z maja 1813: 447–450).

Wobec niedostatecznej liczby chętnych 14 kwietnia zorganizowano ostateczne losowanie rekrutów do landwery, które trwało aż do godziny 22. O godzinie 23 w kościele ewangelickim ksiądz ewangelicki w krótkiej przemowie podkreślał, jak ważne było odpowiedzialne powoływanie kandydatów do landwery, po czym wybrani i dobrowolnie zgłaszający się landwerzyści powtórzyli za landratem Geblem tekst przysięgi. Gazeta zwracała uwagę, że był to bardzo podniosły moment, kiedy w środku nocy wielki kościół rozświetlało tylko wpadające światło księżyca. Przy biciu dzwonów ponad 700 głosów wypowiedziało słowa: „Przysięgam!”. Superintendent pobłogosławił żołnierzy landwery do świętej walki, a uroczystość zamknął wieńczący utwór „Te Deum!” („Schlesische Provinzialblätter” z maja 1813: 447–450).

III

Ze względu na tragiczną sytuację finansową państwa pruskiego w okresie wojen umundurowanie landwery i jej wyposażenie było bardzo nędzne. Miało to związek z tym, że rekruci niekiedy otrzymywali

pieniądze na ten cel od gminy, ale w większości musieli je sobie sami sfinansować (Loraine Petre 2018: 25). Według założeń miała to być niebieska albo czarna litewka (kurtka polowa) z kołnierzem w barwach danej prowincji i metalowymi guzikami. W szczególnych wypadkach było dozwolone przywdzianie cywilnej czarnej marynarki z dołączonym kolorowym kołnierzem. Jej kolor mógł być warunkowo brązowy lub szary, ale tylko gdy cały oddział będzie miał jednakowe kolory. Kolory odznak i guzików były następujące: Prusy Wschodnie jasnoczerwone (kolor cegły) odznaki, żółte guziki, Prusy Zachodnie czarne odznaki, białe guziki, Śląsk żółte odznaki, białe guziki, Marchia Elektorska i Nowa Marchia czerwone odznaki, żółte guziki, Pomorze białe odznaki, żółte guziki. Naramienniki miały być w ramach jednego regimentu lub batalionu białe, czerwone, żółte lub jasnoniebieskie. Na ramionach miał być również wyszyty numer regimentu, najlepiej z czarnej wełny. Gefrajtry mieli rękawy z białymi obszywkami, podoficerowie obszywki mieli najpierw czarne, a po zarządzeniu z 2 kwietnia 1813 r. białe przeplatane z czarnymi. Oficerowie nosili tymczasowe mundury z okrągłymi, kolorowymi klapami. Mieli oni również naszywki pod pachami. Według zarządzenia z 15 września 1814 r. landwerzystom miały być dostarczone mundury produkcji angielskiej. Taki typ umundurowania landwery obowiązywał do końca marca 1815 r. (Pietsch 1910: 157).

Za nakrycie głowy służyła niebieska czapka z daszkiem i pasem w kolorze kołnierza, z klapkami na uszy i z daszkiem z sukna, z kokardą pruską i krzyżem landwery. Krzyż landwery miał napis: „Z Bogiem dla króla i ojczyzny 1813” (Pietsch 1910: 164). Poza tym każdy żołnierz-landwerzysta miał lniane spodnie oraz buty z cholewami. W 1813 roku nie było możliwości uzbrojenia żołnierzy w tornistry. Najczęściej w ich miejsce zawieszano przez ramię chlebak. Landwerzyści, podobnie jak piechota polowa, otrzymywali w 1813 r. ładownice (Pietsch 1910: 169).

Również zbieranie uzbrojenia i wyposażenia szło powoli i niepewnie. Według zarządzenia ministerstwa wojny z magazynu w Nysie landwera miała otrzymać 32 600 karabinów piechoty, można było natomiast z tego zabrać tylko 18 000, z czego 7000 wymagało naprawy. Całkowicie brakowało szabel i pistoletów. Najlepiej formowanie landwery szło w powiatach: Namysłów, Środa Śląska, Ziębice, Oława, Oleśnica, Niemcza, Dzierżoniów, Nysa, Opole, Szprotawa i Jawor (Braeuner 1863: 143).

Istniały trzy rodzaje uzbrojenia piechoty: piki długie na 8 stóp z 6-calowym żelaznym ostrzem; pozostałe dwie formacje posiadały karabiny, podoficerowie karabiny oraz pistolety. Jeśli chodzi o kawalerię, to każdy eskadron posiadał 72–96 koni, cztery eskadrony tworzyły regi-

ment. Jeźdźcy nosili czako z krzyżem landwery, spodnie z sukna, buty z cholewami, jako broń mieli piki ułańskie, pistolety i szable (Pietsch 1910: 170). Większość landwerzystów nie była w 1813 r. zaopatrzona w bagnety, te posiadali właściwie tylko podoficerowie. Oficerowie uzbrojeni byli w szable, później w szpady (*Organisation der Landwehr* 1845: 397–398).

IV

Według pierwszego planu miało być utworzonych 5 dywizji z 17 brygadami, 68 batalionami i 71 eskadronami. Na czele dywizji mieli stać: generał-lejtnant Hans Stephan von Rouquette, generał-major Karl Wilhelm von Sanitz, generał-major Dietrich Lieberecht von Schimonsky, pułkownik Leopold Wilhelm von Dobschütz oraz pułkownik Heinrich Wilhelm von Weltzien. Nigdy jednak nie doszło do sformowania landwery w takim kształcie (Braeuner 1863: 143).

Każda kompania piechoty miała liczyć 150–200 ludzi, cztery kompanie tworzyć miały batalion, cztery bataliony brygadę, a trzy brygady dywizję. Jeżeli w powiatach zmobilizowano odpowiednią liczbę kompanii i eskadronów, to oddziały miały zostać zaprzysiężone, a do momentu ruszenia na front landwera miała ćwiczyć dwa razy w tygodniu: piechota – strzelanie, a kawaleria – jazdę (*Organisation der Landwehr* 1845: 399). Organizacja landwery miała się zakończyć do 15 kwietnia 1813 r., a ostatecznie do 30 kwietnia wojska miały być umundurowane i uzbrojone. Tego dnia miała się odbyć parada wojskowa, a 1 maja śląska landwera miała ruszyć na pole walki (*Organisation der Landwehr* 1845: 399).

Pierwotny plan stworzenia formacji landwery na Śląsku nie został nigdy wcielony w życie. To samo stało się z pierwszym planem generała von Gneisenaua, według którego z każdej brygady miały zostać utworzone trzy bataliony polowe i jeden batalion rezerwy. W połowie lipca dokonano podziału piechoty landwery na regimenty. Jest pewne, że z landwery śląskiej znaczna większość nie była wówczas gotowa do walki. Kawalerię uformowano w 40 szwadronów i 10 regimentów, z których każdy miał mieć liczebność po 500 koni. Zastosowanie w walce śląskiej landwery miało polegać na tym, że 24 bataliony i 12 szwadronów miało trafić do pierwszego korpusu armijnego (pod dowództwem Johanna Ludwiga Yorcka von Wartenburga), kolejne 16 batalionów i 16 szwadronów do drugiego korpusu armijnego (Friedricha von Kleista) i 5 batalionów do czwartego korpusu armijnego (hrabiego Bogislava von Tauentziena). Reszta: 23 bataliony i 12 szwadronów miała

pozostać na terenie prowincji śląskiej i w większości zostać wykorzystana do obsadzenia twierdz. Z tych ostatnich wojsk najlepiej były wyposażone bataliony przeznaczone do obrony Świdnicy (Braeuner 1863: 148).

Od 24 lipca wojska dostały nakaz wymarszu, a po upływie zawieszenia broni podział landwery śląskiej na regimenty przedstawiał się następująco:

Tabela 2. Podział landwery śląskiej na regimenty
Table 2. Partition of the Silesian Landwera into regiments

Rodzaj oddziału	Nr regimentu	Dowódca	Liczba pododdziałów
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Piechota	1. regiment landwery śląskiej	podpułkownik von Plötz	5 batalionów
	2. regiment landwery śląskiej	major von Blandowsky	4 bataliony
	3. regiment landwery śląskiej	książę Henryk Anhalt-Cöthen von Pless	4 bataliony (Dolny Śląsk)
	4. regiment landwery śląskiej	major hrabia Herzberg	4 bataliony (Dolny Śląsk)
	5. regiment landwery śląskiej	hrabia Maltzahn	4 bataliony (Dolny Śląsk)
	6. regiment landwery śląskiej	podpułkownik von Grümbkow	4 bataliony (Dolny Śląsk)
	7. regiment landwery śląskiej	major von Kykbusch	4 bataliony (Górny Śląsk)
	8. regiment landwery śląskiej	major hrabia Larisch	4 bataliony (2 z Dolnego Śląska, 2 z Górnego Śląska)
	9. regiment landwery śląskiej	major von Below	4 bataliony (Dolny Śląsk)
	10. regiment landwery śląskiej	książę Christian Friedrich Anhalt-Cöthen von Pless	4 bataliony (Dolny Śląsk)
	11. regiment landwery śląskiej	von Wostrowsky	4 bataliony (Dolny Śląsk, ½ batalionu Górny Śląsk)
	12. regiment landwery śląskiej	major von Tschirsky	4 bataliony (2 ½ batalionu Górny Śląsk, 1 ½ batalionu Dolny Śląsk)
	13. regiment landwery śląskiej	major von Gädike	4 bataliony (Dolny Śląsk)

1	2	3	4
	14. regiment landwery śląskiej	von Lothin, pułkownik von Gaza	4 bataliony (2 z Górnego Śląska, 2 z Dolnego Śląska)
	15. regiment landwery śląskiej	major von Wollzogen	4 bataliony (2 z Górnego Śląska, 2 z Dolnego Śląska)
	16. regiment landwery śląskiej	major von Iwonsky	4 bataliony (Górny Śląsk)
	17. regiment landwery śląskiej	von Schimonsky	3 bataliony (Górny Śląsk)
Kawaleria	1. regiment kawalerii landwery śląskiej	hrabia Reichenbach	4 szwadrony
	2. regiment kawalerii landwery śląskiej	rotmistrz von Prittwitz	4 szwadrony
	3. regiment kawalerii landwery śląskiej	major von Tschirschky, von Falkenhausen	4 szwadrony
	4. regiment kawalerii landwery śląskiej	von Reibnitz	4 szwadrony
	5. regiment kawalerii landwery śląskiej	von Ozerowsky	4 szwadrony
	6. regiment kawalerii landwery śląskiej	nieznany	4 szwadrony
	7. regiment kawalerii landwery śląskiej	rotmistrz von Schmidt	4 szwadrony
	8. regiment kawalerii landwery śląskiej	von Kleist, von Studnitz	4 szwadrony
	9. regiment kawalerii landwery śląskiej	nieznany	4 szwadrony
	10. regiment kawalerii landwery śląskiej	major von Sohr	4 szwadrony

Źródło: R. Braeuner, *Geschichte der preussischen Landwehr. Historische Darstellung und Beleuchtung ihrer Vorgeschichte. Errichtung und späteren Organisation*, Berlin 1863, s. 150.

W dniu ogłoszenia zawieszenia broni (które trwało od 4 czerwca do 13 sierpnia 1813 r.) gotowe do walki były jedynie 24 bataliony i kilka eskadronów. Z tych sił 6 batalionów zostało oddelegowanych do blokady twierdzy w Głogowie, 4 bataliony stacjonowały w Świdnicy i cztery koło Krosna (Odrzańskiego). Z tymi ostatnimi pułkownik Leopold Wilhelm von Dobschütz w końcu maja 1813 r. odmaszerował i 1 czerwca spotkał się z landwerą prowincji Nowa Marchia na linii Odry, aby tam bronić się przed wojskami napoleońskimi. O tym, jaki potencjał reprezentowały te jednostki, możemy się dowiedzieć ze sprawozdania puł-

kownika z 2 lipca, w którym opisywał on, że od teraz w ciągu 14 dni podległe mu wojska mogą zostać wykorzystane do walki w polu. Dnia 22 maja na czele całej śląskiej Landwery stanął generał-lejtnant Wilhelm von Zastrow. Został on przeniesiony do Prus Wschodnich 8 czerwca i jego miejsce zajął generał-major August Neidhardt von Gneisenau (Braeuner 1863: 145).

W lipcu 1813 r. planowano stworzyć bataliony rezerwy landwery. Z powodu wyczerpania zasobu zdolnych do walki poborowych jednostki te sformowano dopiero w październiku w liczbie 23 batalionów. Pośród tych sił były również te „pierwszego rzutu”, które wróciły z frontu, więc liczba nowych rekrutów była dużo mniejsza. Prowincja śląska musiała wystawić do wiosny 1814 r. jeszcze 24 084 ludzi, co łącznie dawało liczbę 74 058 żołnierzy (Braeuner 1863: 150).

Stworzenie landwery generowało koszty w wysokości 1 268 789 talarów. Dochodziły do tego znaczne świadczenia na rzecz armii regularnej pruskiej podczas zawieszenia broni, ponieważ 19 000 rekrutów zostało wysłanych dodatkowo do regularnych wojsk (Braeuner 1863: 150–151). Utrzymanie landwery podzielone było pomiędzy państwo i powiaty, np. państwo miało zapewnić broń palną, natomiast powiaty broń białą. W realiach 1813 r. bardzo często nie dało się dokonać tak dokładnego podziału (*Organisation der Landwehr* 1845: 400). Trzeba zaznaczyć, że w przeciwieństwie do ochotniczych jęgrów (niem. *Freiwillige Jäger*), prowadzących również walki z Francuzami m.in. na Śląsku, landwera nie była utrzymywana z datków ludności. Ponieważ finansowanie landwery stało się niejako obowiązkiem i ciężarem dla ludności miejscowej, wydaje się, że dobrowolne datki dla jęgrów nie były zbyt duże (*Organisation der Landwehr* 1845: 401–402).

Uzbrojenie landwery ze względu na brak broni i jej wytwórców, powołanych do pracy w regularnej armii pruskiej, początkowo było słabe. W związku z profesjonalizacją wojska pruskiego po kampanii roku 1813, a także ogłoszeniem obowiązkowego poboru w Prusach w 1814 r. (Czapliński 2002: 255) i włączeniem landwery do armii polowej (Pietsch 1910: 154) uzbrojenie to nieco się poprawiło, a w końcu w 1815 r. niczym nie różniło się już od posiadanego przez regularne jednostki polowe. Dochodziło w tym względzie do wielu patriotycznych czynów, np. sędzia miejski Oswald z Ziębic i kanclerz Grund z Henrykowa wyłożyli pieniądze na wszystkie piki dla landwerzystów z powiatu oraz ustanowili nagrodę w wysokości 30 talarów dla tego, kto jako pierwszy z powiatu ziębickiego otrzyma krzyż żelazny (*Organisation der Landwehr* 1845: 403).

Szlak bojowy landwery śląskiej obejmował walki z wojskami napoleońskimi w latach 1813–1815. Na przykład 5. regiment landwery śląskiej,

w skład którego wchodzili żołnierze z Wrocławia, powiatu wrocławskiego, oleśnickiego, trzebnickiego i sycowskiego, walczył pod Katzbach i Lipskiem, jak również w potyczkach pod Löwenbergiem, Hochkirch, Wartenburgiem, Freiburgiem i Hörselberge koło Eisenach. W roku 1814 walczył pod Laonem i Paryżem, jak również w potyczkach pod Thionville, St. Dizier, Vitry, Montmirail, Mery, Claye, w oblężeniach Thionville i Vitry. Bardzo podobną ścieżkę wojenną przeszedł drugi regiment wrocławski, który w 1814 r. brał udział w okrażeniu Metz, a w 1815 w okrażeniu Rodemachern. Jako odznaczenie został nadany regimentowi po zakończeniu wojny w 1815 r. sztandar (*Stammliste...*: 254–256).

„Schlesische Provinzialblätter” w rubryce „Śmierć za ojczyznę” drukowało krótkie nekrologi żołnierzy, w tym landwery, poległych w walkach w 1813 r. („Schlesische Provinzialblätter“ z października 1813: 372–375; „Schlesische Provinzialblätter“ z listopada 1813: 462–466; „Schlesische Provinzialblätter“ z grudnia 1813: 561–565). Podawano dzień, miejsce i przyczynę śmierci oraz podstawowe informacje o rodzinie. Opiszana w ten sposób została m.in. śmierć Ernsta Heinricha Suschke, porucznika landwery powiatu oławskiego, urodzonego we Wrocławiu, który w wyniku uderzenia kulą armatnią 16 października 1813 r. koło Lipska połamał nogę tak dotkliwie, że niezbędna była amputacja. Niestety doszło do zakażenia rany po amputacji i zmarł w wieku 30 lat („Schlesische Provinzialblätter“ z grudnia 1813: 562).

Zakończenie

Heinrich von Treitschke, czołowy niemiecki historyk epoki Bismarcka i nacjonalizmu niemieckiego, pisał w wydanej w Lipsku w 1879 r. książce pt. *Deutsche Geschichte im Neunzehnten Jahrhundert* o utworzeniu landwery w następujący sposób: „To był powrót do prawdy i do wolnej woli (...) Wierny lud odetchnął z ulgą, gdyż teraz wreszcie zniknęły wszelkie wątpliwości. Tak surowa próba cierpliwości i posłuszeństwa dobiegła końca. Nigdy wcześniej żaden władca nie przemawiał w ten sposób do swojego kraju. Z serdeczną pewnością siebie król wezwał swoich Brandenburczyków, Prusaków, Ślązaków, Pomorzan i Litwinów po ich dawnych nazwach plemiennych i wezwał ich do świętej walki: »Nie ma innego wyjścia, jak tylko honorowy pokój lub chwalebny upadek. (...), bo Prusak i Niemiec nie są w stanie żyć niehonorowo!« A teraz powstał stary uzbrojony naród Prusów, (...) a stało się z nim tak, jak z owym bohaterem germańskiej legendy, który na widok swych okowów tak się rozpałił gorącym gniewem, że łańcuchy się stopiły” (Treitschke 1879: 428–429).

Te podniosłe słowa są nie tylko odzwierciedleniem swojej epoki, ale i ugruntowaniem pewnego mitu o formacji, która nie była zawsze złożona z ochotników. Od 1807 r. poddaństwo osobiste chłopów zostało zniesione tzw. edyktem październikowym, ale o uwłaszczeniu chłopów nie było mowy, gdyż nie zgadzały się nań tzw. warstwy posiadające. Dlatego też nie może dziwić, że chłopci niezbyt ufali państwu pruskiemu, a wojna kojarzyła się im raczej ze śmiercią niż z bohaterstwem. Liczne dezercje Ślązaków na teren Księstwa Warszawskiego dowodzą przede wszystkim woli uniknięcia za wszelką cenę wcielenia do wojska, ale też być może są świadectwem związku Ślązaków z Polakami.

Na Śląsku nie było mowy o takim patriotyzmie i sile woli, jak na przykład w Prusach Wschodnich, jednak ogólnie przy panujących w tej prowincji warunkach społecznych był to i tak dobry i zasługujący na uwagę rezultat. W końcu lipca 1813 r. 45 batalionów i 28 eskadronów zostało wysłanych do wsparcia armii polowej i liczba ta od czasu faktycznego rozpoczęcia działań zbrojnych zwiększyła się o dalsze 9 batalionów i 4 eskadrony, które wykorzystano do oblegania twierdz. W liczbach całkowitych landwera śląska była najliczniejsza ze wszystkich prowincji Prus. Nie może to jednak przysłonić przywołanych tu trudności ze sformowaniem tych oddziałów.

Literatura

- Braeuner R., 1863, *Geschichte der preussischen Landwehr. Historische Darstellung und Beleuchtung ihrer Vorgeschichte. Errichtung und späteren Organisation*, E.S. Mittler und Sohn, Berlin.
- Czapliński M., 2002, *Śląsk od wojen napoleońskich i reform pruskich do Wiosny Ludów*, *Historia Śląska*, red. M. Czapliński, E. Kaszuba, G. Wąs, R. Żerelik, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Friederich R., 2013, *Historia Kampanii Jesiennej 1813 roku*, t. 1: *Od podpisania zawieszenia broni do bitwy pod Kulm*, Napoleon V, Oświęcim.
- Idzikowski F., 1861, *Geschichte der Stadt und ehemaligen Herrschaft Rybnik in Oberschlesien*, Bei Maruschke & Berendt, Breslau.
- Kaczmarek R., Grudniewski J., 2013, *Żory w dobie panowania Hohenzollernów 1742–1918/1919*, Muzeum Miejskie w Żorach, Żory.
- Lorraine Petre F., 2018, *Ostatnia kampania napoleona na terenie Niemiec*, Napoleon V, Oświęcim.
- Michalkiewicz S., 1970, *Stosunki polityczne i ruchy społeczne w latach 1807–1815* [w:] *Historia Śląska*, t. 2, cz. 2, red. S. Michalkiewicz, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Organisation der Landwehr, Landwehr-Reserven und des Landsturms der Provinz Schlesien im Jahr 1813, 1845, Beihefte zum Militär-Wochenblatt, Mai-Juni*, Berlin.

- Pietsch P., 1910, *Die Formations- und Uniformirungs-Geschichte des preußischen Heeres 1808–1910*. Band I: *Fußtruppen (Infanterie, Jäger, Schützen, Pioniere) und deren Landwehr*, Verlag für nationale Literatur, Berlin.
- „Schlesische Provinzialblätter” z maja, lipca, października, listopada i grudnia 1813.
- „Schlesische Privilegirte Zeitung”, nr 34 z 20.03.1813.
- Showalter D.E., 1971, *The Prussian Landwehr and Its Critics 1813-1819*, „Central European History”, Mar., Vol. 4, No. 1.
- Sommer H., 2011, *Pruskie garnizony wojskowe w Poznańskim, w Prusach Zachodnich i na Górnym Śląsku, Napoleon V, Oświęcim*.
- Stammliste der Königlich Preußischer Armee seit dem 16. Jahrhundert bis 1840*, Berlin [b.d.w.].
- Treitschke von H., 1879, *Deutsche Geschichte im Neunzehnten Jahrhundert*. Bd. 1: *Bis zum zweiten Pariser Frieden*, S. Hirzel, Leipzig.
- Weltzel A., 1866, *Geschichte der Stadt. Herrschaft und Festung Cosel*, Fr. Thiele, Berlin.

The formation of landwehr during the Prussian liberation war of 1813 on the example of Silesia

Abstract

After the defeat of the Napoleonic army in the Russian campaign in 1812–1813, Prussia renounced the alliance with France and entered the war known as the “liberation war”. The King of Prussia, Frederick William III, addressed his subjects with an appeal “An mein Volk” (“To my people”), calling for a fight against Napoleon. One of the pillars of this struggle was the creation of units of a voluntary military formation composed of the “people” - the landwehr. After defeating Napoleon landwehr became part of the legend of the Prussian army's strength, which was to cover the ignominious defeat of the Prussian army during the autumn campaign of 1806. Formations like the landwehr were known as early as the 18th century, but their formation was forbidden because of the fear of violating the prevailing social relations. In the end, however, in the spring of 1813, in the spring of 1813, it was decided to establish a landwehr. Despite the initial optimism, its creation encountered numerous difficulties, including the lack of willing recruits, the widespread phenomenon of desertion and problems with weapons. These problems were obvious in the Prussian province of Silesia. The article presents the genesis of this formation, the uniforms and equipment of the landwehr, problems related to recruiting soldiers to the landwehr in Lower and Upper Silesia, and the final division of the landwehr into military units.

Key words: Napoleonic wars, Napoleon, Prussia, Landwehr